

УДК 341.312.5

ЧИ МОЖЕ ВІЙНА В СУЧАСНИХ УМОВАХ БУТИ СПРАВЕДЛИВОЮ?**Хвалигін Павло**

У статті описуються основні особливості воєн, що ведуться в 21 столітті. Основна гіпотеза, яку автор описав в статті, полягає в тому, що відмінні фактори 21 століття (глобалізація, культура споживання і т.д.) мають великий вплив на війни. Це вимагає певної корекції і доповнення "Теорії справедливої війни", сформованої ще в минулому столітті. Однак автор не вважає, що внесені коригування та доповнення є остаточними.

Ключові слова: війна, етика, справедливість, принципи війни, теорії справедливості, jus ad bellum, jus in bellum

На даний момент ведуться тільки локальні війни, але, тим не менш, згідно зі статистикою, за останні 20 років у військових конфліктах загинуло більше 1 000 000[1] людей по всьому світу і це число продовжує зростати. Не дивлячись на це, більшість політиків, глав держав або різного роду організацій заявляють, що це вимушений захід, або ж виправдовують свої дії високими ідеалами, релігією, боротьбою за свободу, за мир, за краще життя і т.д. До того ж є роблять це так само, як і багато відомих і шанованих філософів минулого століття, які створили так звану «теорію справедливої війни», орієнтовану на сучасне їм суспільство. Однак суспільство 21 століття значно відрізняється від суспільства минулих століть. Цьому сприяли глобалізація, капіталізм, розвиток комунікації, зокрема Інтернету, виникнення і розвиток суспільства споживання і т.д. Отже, до цього глобального питання слід вже походити з іншого боку. Однак багато світових лідерів не поспішають цього робити або ж зовсім не збираються пояснювати справжні мотиви, причини і приводи ведуться воєн.

Ступінь вивченості Питання про справедливість війни хвилює людей вже кілька тисячоліть. Хоч і вважається, що сучасну теорію справедливої війни створив американський політолог Майкл Уолцер[Walzer, 1977], основи цієї теорії були закладені ще Аристотелем і Цицероном до нашої ери.

Грунтується теорія на двох правах: jus ad bellum (Право на початок війни) і jus in bellum (Право на ведення війни). Однак сформульована теорія розглядає лише війни типу «держава проти держави», що помітив у своїй статті Ніколас Фоушін («Дві теорії справедливої війни») [Фоушін, 2016]. У цій статті він створив другу теорію справедливої війни, яка стосується воєн типу «держава проти не держави». У своїй роботі він змінив принципи jus ad bellum і jus in bellum щодо кожної зі сторін, тобто держава і не державне військове формування, на його думку, мають різні права на початок і ведення воєн і, отже, справедливість цих дій буде оцінюватися по-різному. У 2015 році Мартін ван Кревельд, ізраїльський військовий історик, перевидав свою книгу «Трансформація війни» [Ван Кревельд, 2015], перше видання якої вийшло ще в 1991 році. У своїй книзі він докладно розбирає кожен аспект війни: від відповіді на питання «що таке війна?» до пророкувань про те, які будуть війни, і за що люди будуть воювати в майбутньому. Однак історик не говорить про війну як про щось необхідне людині біологічно. Мартін ванн Кревельд частіше

розглядає війну як мету, ніж засіб. На його думку, "війна - це заняття, яке не можна нічим замінити, вона скидає окови з людини і дає повну свободу діяльності, в деякому сенсі звільняючи навіть від смерті. Війна - це гра з найвищими ставками з тих, які взагалі можуть бути."

Куманьков А. Д., починаючи з 2013 року, випустив ряд робіт, присвячених сучасній теорії справедливої війни. Особливо з них виділяється робота під назвою «Теорія справедливої війни в аналітичній етиці США», в якій він описав динамічний розвиток цієї теорії в США і західних країнах[Куманьков, 2013].

Однак у 2020 році залишилися не уточнені деякі важливі деталі. Серед них - оцінка справедливості участі у війні країни, економічно зацікавленою в конфлікті, можливість впливу третьої сторони, зацікавленої в збереженні миру, взаємозалежність сторін конфлікту і т.д.

Більш вивченою є тема законності війни, оскільки постійно ведеться робота зі зменшення шкоди від війни. Як зазначено у Гагський Конвенції: «Відповідно до цілей Високих Договірних Сторін ці положення, текст яких був натхненний бажанням зменшити лиха війни, наскільки це дозволять воєнні вимоги, покликані служити загальним правилом поведінки для воюючих сторін у їхніх взаємовідносинах та у відносинах із місцевими жителями» [1].

Але можливо у такому законодавчому регулюванні війни закладається спроба легітимізації війни, тобто спроба зробити поняття «війни» невід'ємною частиною нашої культури, яка є різновидом способу відновити справедливість? З'ясувати це - є метою даної роботи.

Офіційна позиція дослідницького центра при католицькій церкві (яка в багато чому визначає політику США): «The Just War Theory cannot legitimately be allowed to be abused as a strategy by politicians. It is a tool for every Christian for moral analysis, a tool that ultimately seeks peace for both the aggressor and the victim»¹[Benson, 2002]. Однак не всі сучасні дослідники згодні з цим визначенням.

Розглянемо більш детально, що саме дослідники вважають критеріями «справедливої війни». Перша частина класичної теорії справедливої війни, як згадувалося раніше, носить назву jus ad bellum. Перший критерій для визначення справедливості війни називається «Критерій правого справи». Це правило дуже розтягне, так як політики можуть дуже багато назвати «правим справою». Тому в 2002 році філософ Карл Келеманс [Келеманс, 2002] ввів обмеження на вагомій причини для виправдання насильства і вбивства «правим справою». Серед них - самооборона держави, відповідь на нещодавній напад, напад на дружню державу або попереджуючий удар (причому вводиться розмежування між поняттями «попереджуючий удар» і «превентивний удар» - перше Клеменс заохочує, друге не допускає). Важливо розуміти, що список Клеменса не є закритим і повністю завершеним.

¹ Теорією справедливої війни не легітимізує застосування стратегії війни. Це інструмент кожного християнина для морального аналізу, інструмент, який врешті шукає миру і для агресора, і для жертви».

Другий критерій - «Критерій легітимної влади». Тобто, згідно з ним, виключно легітимна влада держави має право на початок війни. Якщо розглядати цей критерій на прикладі держави - то тут все просто: є держава, отже, є легітимна влада. Однак, згідно з другою теорією справедливої війни, немає сенсу вимагати виконання цього критерію від недержавного формування, тому що ні один з керівників цього формування, будь то повстанські, релігійні рухи або самопроголошені держави, не володіє легітимністю.

Третій критерій - «Критерій добрих намірів». Він дуже тісно пов'язаний з «критерієм правого справи», але вони не є одним цілим і їх не можна плутати. Бруно Коппітерс і Борис Кашников в статті для того ж збірника [Konniyepc, 2002] більш детально описали різницю між цими двома поняттями, навели приклади воєн в історії людства і проаналізували наміри кожної.

Четвертим критерієм є «Критерій вірогідності успіху». До сих пір ведеться дискусія з приводу того, чи варто виділяти цей принцип серед всіх основних. Цей критерій до кінця неясний і не має чіткого визначення як мінімум через невизначеність поняття «успіх» стосовно війни. Однак я виділяю його з усіх інших, так як він виключений з другої теорії справедливої війни при розгляді справедливості початку війни не державним формуванням, і це важливий пункт. При війні недержавне формування має мінімальний шанс на успіх через різницю коштів і можливостей в порівнянні з державою.

Передостанній критерій цього права - «Критерій відповідності». Теж до кінця не точний критерій, через що багато філософів називають його відносним. Враховується відповідність мети, через яку була почата війна, і коштів, які планується витратити на це. Однак цей принцип далекий від точності і дуже сильно розтягується. Наприклад, в юриспруденції вважається, що покарання має бути відповідним злочину. Тут дуже важко провести грань між відповідністю і невідповідністю.

І останній пункт - «Критерій крайнього засобу». Згідно з ним рішення будь-яких питань за допомогою застосування насильства, має бути крайнім засобом. Цицерон взагалі вважав, що єдине моральне умова, при якому війна вважається справедливою, полягає в тому, що потерпіла сторона випробувала всі засоби мирного вирішення конфлікту.

Наступне право - *jus in bellum*. Воно містить всього два принципи. Перший з них - «Принцип відповідності». Він є аналогом принципу відповідності з першого права з однією поправкою - розглядається відповідність мети бойових дій із засобами, які вже застосовуються, а не планується застосувати. І другий - «Принцип відмінності». Згідно з цим принципом кожна воююча сторона повинна розрізняти цілі, які можна вражати і ті, які не можна чіпати.

Відмінні чинники сучасного суспільства і їх вплив на основні принципи теорії справедливої війни.

Головною особливістю XXI століття, яка відрізняє його від інших епох у розвитку людства, є те, що в цей час почалася інформаційна епоха, яка прийшла на зміну індустріальній. Інформаційні технології оточують нас кожен день і кожен мить. Найбільшим відкриттям, багато в чому завдяки якому інформаційна епоха і почалася, є Інтернет. Завдяки йому погляди суспільства на багато речей змінилися

як в кращу сторону, так і в гіршу. І завдяки цій самій світовій павутині активізувалася глобалізація. У цього явища, як і у Інтернету, є і хороші і погані сторони, до них можна ставитися і з надією на те, що вони принесуть нам світле майбутнє і з презирством, звинувачуючи їх у всьому, в чому тільки можна, але одного заперечувати не можна - вони стали основою сучасного суспільства, і саме вони визначають і будуть визначати подальший шлях розвитку людства. Але як це впливає на справедливість війни?

Глобалізація передбачає тісну взаємозалежність між державами. Саме ця взаємозалежність знецінила війну, як засіб вирішення важливих міждержавних питань. Адже якщо раніше одна держава не могло добитися чогось від іншої, єдиним способом вирішити це питання, було військове зіткнення. Зараз же з'явився інший спосіб натиснути на іншу країну. Хорошим прикладом є заява Дональда Трампа, яку він зробив в жовтні 2019 року [Трамп, 2019]. У ньому він пригрозив Туреччині, що знищить її економіку, якщо президент Ердоган не припинить військову операцію на території Сирії. І Туреччина була змушена припинити збройні дії. У цьому прикладі Туреччина була економічно залежна від США, але незалежна від Сирії. Саме тому вводити війська на її території було спочатку розумним рішенням, адже Башар Асад (чинний президент і головнокомандувач Сирії) нічого не міг протиставити.

Якщо розглядати вплив глобалізації в загальному плані, а не на конкретному прикладі, то можна прийти до висновку, що жодній державі зараз не вигідно починати військові дії проти іншої держави, так як перша держава так чи інакше залежна від другої, або від третьої держави, зацікавленої у збереженні миру. Саме тому зараз немає жодної відкритої війни між розвиненими країнами, або ж ці конфлікти «заморожені», як наприклад конфлікт між Індією і Пакистаном. Війни між країнами, що розвиваються можна розглядати з точки зору класичної теорії справедливої війни, адже більшість з них ще «живуть» в індустріальній епосі, а не в інформаційній.

Тобто, для міркування про справедливість війни у нас залишаються війни, серед яких немає відкритих конфліктів типу «держава - проти - держави». Тут поряд з Інтернетом я вже буду розглядати менш значущі, але все одно важливі властивості суспільства інформаційної епохи - капіталізм і суспільство споживання. Перш за все розглянемо на які категорії можуть ділитися війни цього типу в наш час.

Перша і найпростіша категорія - війни з наркокартелями. Такі війни зараз ведуться на Філіппінах, в Бангладеш і в деяких районах Латинської Америки. Найпростішим я його назвав через те, що ці війни є, по суті, боротьбою зі злочинністю. Ні у кого не виникне думки назвати боротьбу зі злочинністю несправедливою, якщо при цій боротьбі не страждають цивільні і кожна дія держави здраво оцінена з точки зору пропорційності мети з засобами. Тобто, іншими словами, дотримується право *jus in bellum*. Тобто, якщо війна ведеться проти наркокартелів, держава звільняється від обмежень, описаних в праві *jus ad bellum*.

Наступна категорія воєн - релігійні або етнічні конфлікти. Такого роду конфлікти характерні для країн, що розвиваються в Азії та Африки. Розвинені країни не беруть в них участі. Виходячи з того, що ці країни досі «живуть» в індустріальну епоху, можна зробити висновок, що для них правила, описані

Фоушінім [Фоушін, 2016] залишаються дійсними в повній мірі.

Революції і громадянські війни за відділення від держави на політичному ґрунті будуть третьою категорією війн 21 століття. Тут вже мають вплив такі чинники як суспільство споживання і глобалізація. Перш ніж оголосити про те, що та чи інша організація збирається відокремитися, ця сама організація повинна розуміти, якої мети вони домагаються. Що це означає? У ХХІ столітті все люди звикли, що вони, наприклад, прокинуться з ранку в опалювальної квартирі з електрикою і водопроводом, зможуть дізнатися новини або поспілкуватися через Інтернет, а для видобутку їжі потрібно всього лише спуститися в продуктовий магазин. І ніхто не збирається жертвувати матеріальним благом заради не до кінця зрозумілою і невловимою політичної мети. Це і є суспільство споживання з тієї точки зору, яка нам необхідно для розуміння цілей недержавної організації. Жодна людина не підтримує політичну мету цієї самої організації, якщо серед них не буде звичної або навіть поліпшеною зони комфорту. А без державності забезпечити такий комфорт не вийде або ж вийде, але не скоро. Тут виникає проблема - організація налаштована проти держави і хоче відокремитися, але люди не підтримують їх без державності. Рішення проблеми дуже просте - організація розраховує на допомогу іншої держави, що в умовах глобалізації стає не такою вже й важким завданням. Але, тоді виходить, що такого роду війни можуть бути прихованими війнами типу держава - проти - держави. Справедливість цієї війни треба оцінювати з кожної з трьох сторін по-різному, і всюди використовувати відповідну теорію.

Остання категорія війн, яку я виділив - комбінована війна. Хорошим прикладом є події на Близькому Сході, а зокрема в Сирії. У Сирійській конфлікті є і етнічні, і релігійні і "приховані" війни держава-проти-держави. Для спрощення розгляду таких воєн варто ввести деякі терміни.

Перший - держава-бізнесмен. Цим терміном я назвав держави, у яких велика частина економіки залежить від однієї галузі і на цю галузь впливає розглянута війна. Хорошим прикладом є Росія. Доктор економічних наук, головний економіст Європейського банку реконструкції і розвитку Сергій Гурієв в своєму недавньому інтерв'ю [Гурієв, 2019] сказав, що приблизно третина ВВП РФ залежить від нафти і газу, що чимало, а в Сирійському конфлікті головною причиною є нафта. Отже, РФ зацікавлена не в справедливому вирішенні конфлікту, який триває вже більше 8 років і забрав життя десятиків тисяч людей, а в спеціальному сценарії конфлікту, за яким держава або понесе мінімальні збитки, або максимальний прибуток. До списку держав-бізнесменів щодо цього конфлікту можна віднести і Катар, Саудівську Аравію, ЗША і т.д. Логічним буде припустити, що участь таких країн в комбінованих війнах не є справедливим з моральної точки зору. Введення такого поняття спростить розгляд цього типу воєн.

Наступне поняття - перехресні конфлікти. Перехресним конфліктом можна вважати ситуації, коли держава (А) протистоїть іншій державі (Б) в союзі з третьою державою (В). У випадку звичайної війни розглянути такий конфлікт на справедливість, користуючись двома теоріями справедливої війни, не складе труднощів. Однак, у випадку з комбінованими війнами, разом з цим конфліктом може йти ряд інших конфліктів, в яких буде задіяно держави А, Б і В. Цей ряд конфліктів, які ведуться на одній території між одними і тими ж країнами,

безсумнівно впливають один на одного, я назвав перехресними. Для того, щоб такі конфлікти були справедливими, необхідна щоб кожна сторона, до єдиної, дотримувалася єдиної мету у всіх конфліктах, користувалася єдиними методами і не змінювала своєї позиції в міру вступу в конфлікт інших держави або організацій. В іншому випадку вийде, що якщо держава А воює в союзі з державою У проти держави Б, то при перехресному конфлікті держави В з іншою державою (Г), держава А стане на сторону держави В навіть в разі, якщо другий конфлікт не був справедливий. Це трапиться лише заради того, щоб держава В продовжувало воювати проти того ж Б в тій же силою. Але тоді вже виходить, що так як другий конфлікт несправедливий, то і перший не є справедливим, оскільки не підходить за критерієм відповідності, а саме непропорційно витратити свої ресурси на участь в двох війнах, заради перемоги в одній.

Висновок: чи можливо виникнення справедливих війн у майбутньому?

Перспективи подальшого дослідження в багатьох аспектах невизначені. У ХХІ столітті, столітті стрімкого розвитку людства, люди до цих пір вирішують свої питання за допомогою насильства. Але, в той же час, великим плюсом є те, що в інформаційну епоху таких воєн набагато менше в основному через їх непотрібність. З'явилися нові війни, які не пов'язані з насильством, наприклад торгіві, що теж є величезним плюсом. Це проявляється лише в розвинених країнах інформаційної епохи. Звідси випливає цілком логічний висновок, що чим швидше країни будуть розвиватися, тим менше буде воєн, пов'язаних з насильством. Так, до абсолютного нуля це число не дійде, але число людей, які померли за день в ході військових дій через 100 років, буде набагато менше числа таких же людей сьогодні. Замкнуте коло полягає в тому, що війни якраз і заважають розвитку індустріальних країн.

Тут єдиним виходом я бачу плавне припинення бойових дій (режими тиші, розведення військ), масова амністія і інвестиції в райони, що постраждали від насильницьких воєн. Припинення бойових дій призведе до «охолодження» обстановки на території, за якими пройшла війна. Це роблять і зараз, але небезпека в тому, що такі конфлікти можуть бути просто заморожені, що, в свою чергу не веде до економічного розвитку сторін конфлікту. Невирішене питання конфлікту буде "палицею в колесах" для обох сторін надалі. Масова амністія дозволить вийти із замкнутого кола помсти, коли кожна сторона починає військові дії в помсту за попередні військові дії другої сторони. Подібне можна спостерігати між Ізраїлем і Палестиною сьогодні. А інвестиції сприяють розвитку країн і трансформації їх в країни інформаційної епохи. Ці інвестиції будуть дуже великими і дуже ризикованими, але це стимулює зміцненню миру на конкретних територіях і в усьому світі.

Як можна побачити з матеріалу статті, відмінні фактори сучасного суспільства, які я виділив, сильно вплинули на трансформацію війни в ХХІ столітті, а, отже, і на оцінку справедливості сучасних воєн. Для аналізу справедливості воєн ХХІ століття потрібно враховувати більше факторів, ніж раніше. У статті я хотів уточнити деякі тонкощі в цій оцінці, які виникли з настанням інформаційної епохи. Варто відзначити, що матеріал статті та матеріал джерел не є закінченим і буде доповнюватися в міру розвитку теорії та самих воєн.

Список літератури

1. Некрометр URL: <http://necrometrics.com/wars21c.htm> (Дата звернення 10.12.2019)
2. Walzer M. Just and Unjust Wars: A Moral Argument with Historical Illustration. Basic Books. 1977
3. Фоушин Н. Две теории справедливой войны URL \ https://iphras.ru/uplfile/root/biblio/em/em_16_2/169%E2%80%9393186.pdf (Дата звернення 10.12.2019)
4. ван Кревельд М. Трансформація війни. URL: <https://velesova-sloboda.info/archiv/pdf/kreveld-transformatsiya-vojny.pdf> (Дата звернення 10.12.2019)
5. Куманьков А. Д. Теории справедливой войны в аналитической этике США Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук. ВШЭ. Москва. 2013. – 252 с. Специальность 09.00.03 – История философии. Научный руководитель: доктор философских наук, профессор Кашников Б. Н. URL: <https://www.twirpx.com/file/1592971/> (Дата звернення 10.12.2019)
6. V КОНВЕНЦІЯ про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі Дата підписання: 18.10.1907 Дата набрання чинності для України: 24.08.1991 Гаага, 18 жовтня 1907 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (Дата звернення 10.12.2019)
7. Benson R. The Just War Theory: A traditional Catholic moral view. URL: <https://web.archive.org/web/20070928075431/http://www.the-tidings.com/2006/0825/benson.htm> (Дата звернення 10.12.2019)
8. Келеманс К. Правое дело. *Нравственные ограничения войны: проблемы и примеры*. М.: Гардарики, 2002. С. 47-64.
9. Коппитерс Б., Кашников Б. Добрые намерения. *Нравственные ограничения войны: проблемы и примеры*. М.: Гардарики, 2002. С. 87-112.
10. Твіт Трампа від 7.10.2019. URL: <https://bit.ly/3g7Ic24> (Дата звернення 10.12.2019)
11. Інтерв'ю Сергія Гурієва. URL: <https://www.youtube.com/watch?reload=9&v=Bj7q5VAf8-w&t=2270> (Дата звернення 10.12.2019)

Hvalygin Paul

CAN THE WAR BE JUSTICE IN MODERN CONDITIONS?

The paper describes the main special features of the wars, which are conducted in XXI century. The main hypothesis, described by the author in the article, is that the distinctive factors of the XXI century (globalization, consumption culture, etc.) have a great influence on modern wars. This influence is manifested in the actions or inaction of the parties to military conflicts in the 21st century, which are markedly different from the actions of the warring parties in the past. Using the method of analysis of such actions (inaction), the author identified the main differences between modern wars and the main adjustments that must be made to the theory of a just war, described as far back as the last century and relating to wars of the last century. As a result, some aspects of the theory of just war were clarified, some aspects only found confirmation, and the rest were discarded as unnecessary. The author has created a certain classification of the wars currently underway. This was done in order to simplify the determination of the justice of wars. The described in this article, as well as the theory of a just war itself, cannot be considered complete, and the list of all criteria and details is closed. This theory will continue to develop as wars transform. Each given aspect will be specified in the future, some criteria described in the article will disappear, but the theory itself will not stand still. Everything described in this article applies only to a specific point in time and refers to events occurring at a certain point in time. This theory has all the prospects for development until the moment when violent wars do not stop completely.

Keywords: war, ethics, justice, principles of war, theories of justice, jus ad bellum, jus in

bellum

References

1. Necrometer(2019) <http://necrometrics.com/wars21c.htm> (accessed 10.12.2019)
2. Walzer M (1977). *Just and Unjust Wars: A Moral Argument with Historical Illustration*. Basic Books.
3. Foushin N. (2016) *Two theories of just war*. available at https://iphras.ru/uplfile/root/biblio/em/em_16_2/169%E2%80%9393186.pdf (accessed 10.12.2019)
4. van Kreveld M. (2015) *Transformation of War*. available at <https://velesova-sloboda.info/archiv/pdf/kreveld-transformatsiya-vojny.pdf> (accessed 10.12.2019)
5. Kumankov A.(2013) *Theories of just war in analytical ethics of the USA the Dissertation on competition of a scientific degree of the candidate of philosophical sciences*. Moscow. 252 p. Specialty 09.00.03 - History of Philosophy. available at <https://www.twirpx.com/file/1592971/> (accessed 10.12.2019)
6. V CONVENTION ON THE LAWS AND CUSTOMS OF WAR ON LAND AND APPENDIX TO THIS: Provisions on Laws and Customs of War on Land Date of signing: 18.10.1907 Date of entry into force for Ukraine: 24.08.1991 The Hague, 18 October 1907. available at https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (accessed 10.12.2019)
7. Benson R.(2018) The Just War Theory: A traditional Catholic moral view available at <https://web.archive.org/web/20070928075431/http://www.the-tidings.com/2006/0825/benson.htm> (accessed 10.12.2019)
8. Kelemans K. (2002) «The right cause». *Moral limitations of war: problems and examples*. M.: Gardariki, 2002. S. 47-64.
9. Koppiters B., Kashnikov B. «Good intentions». *Moral limitations of war: problems and examples*. M.: Gardariki, 2002. S. 87-112.
10. Trump's tweet on October 7, 2019 available at <https://bit.ly/3g7Ic24> (accessed 10.12.2019)
11. Interview with Sergei Guriev (2019) available at <https://www.youtube.com/watch?reload=9&v=Bj7q5VAf8-w&t=2270> (accessed 10.12.2019)

Стаття надійшла до редакції 19.12.2019